

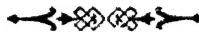

સાહિત્યમાળા પુણ્ય ત્રીજું.

કવિ-વાણી.

(દલપતરામ).

ભાગ ૧ લો.

ભાષા ગુર્જરી આર્યવર્ત અખિલે, ફેલાય ફાલી બણી,
સર્વે દેશવિદેશ ગુર્જર ગિરા, સોહાય સોહામણી;
વાણી સંસ્કૃત મૃત્યુપ્રાય થઈ છે, આ થાય શિરોમણિ,
અર્પો તો વિભૂએજ અર્પણ કરો, એ આશ પ્રેમીતણી.

પ્રકાશક

શ્રી વીલે પારલે સાહિત્ય સભા ત્રુથી,
મંત્રો ગોકુળભાઈ દલપતરામ ભટ્ટ.

(પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦)

મૂલ્ય ૦-૩-૬.

૫૭૮૫

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯-૯-૯૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ઇલિયાસ

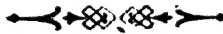
વિષય ૮ : ૪

સાહિત્યમાળા પુષ્પ ત્રીભું.

કવિ-વાણી.

(દલપતરામ).

ભાષા ગુર્જરી આર્યાવર્ત અખિતે, ફેલાય ફાલી ધણી,
સર્વે દેશવિદેશ ગુર્જર ગિરા, સોહાય સોહામણી;
વાણી સંસ્કૃત મૃત્યુપ્રાય થઇ છે, આ થાય શિરોમણિ,
અર્પો તો વિભૂએજ અર્પણ કરો, એ આસ પ્રેમીતણી.

પ્રકાશક,

શ્રી વીલે પારલે સાહિત્ય સભા તર્કથી,
મંત્રા ગોકુળભાઈ દોલતરામ ભેટ.

(પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦)

મૂલ્ય ૦-૩-૬.

આ પુસ્તક મુંબઈ નં. ૯૩, ચીંચપોલી પરેશ રોડ પર લેડી નોર્થકોલ હિન્દુ
 ઓફિસ કે. એન. સેલર પ્રેસમાં બહુવચી પીતાંબર ઠક્કરે છાપ્યું છે, અને
 શ્રી વીલે પારથે સાહિત્ય સમા તર્કથી નં. ૪૧, વેસ્ટ વીલે પાર્થેમંથી મંત્રી
 ગોમુળભાઈ દોલતરામ ભટ્ટે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

૪-૧૬ ૯૯૯૫
 ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 અમદાવાદ
 ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

અન્યસ્થાપિતના સર્વ હક પ્રકાશકને અધીન છે.

પ્રકાશક તર્કથી.

પરમ કૃપાનિધાનની સહાયથી સાહિત્યનાગાનું આ ત્રીજું પુષ્પ ગુજરાત વાચકવૃન્દ સન્મુખ રજુ કરવા આ સાહિત્ય સભા સમર્થ થઈ છે. ગુજરાતી કાવ્ય સંગ્રહો તો ઘણાં છે છતાંયે આ ચુંટણીની શી જરૂર હતી? મુંબાઈની રાષ્ટ્રીય શાળાના ગુજરાતી પાંચમા ધોરણ માટે પદ્ય-પાઠ્ય પુસ્તક તૈયાર કરવાનું અમે શિરપર લીધું હતું તેથી માળામાં એક પુલ વધુ પડેલાં છે. અમારું તો એવું માનવું છે કે દરેક દરેક કવિનાં સરસમાં સરસ કાવ્યો વિદ્યાર્થી આમળા મૂકવાં જોઈએ કે જોયી તેઓનો સ્વભાષા પ્રયે ભાવ વધે અને સ્વભાષાના ઉત્કર્ષ માટે સતત પ્રયાસ કરવાનું તેઓને મન થાય. આ સંગ્રહમાં મુખ્યત્વે કવીશ્વર દલપતરામનાં કાવ્યોની વાનગી છે. નવનવા વિષયોનું બાળકોને જ્ઞાન થાય, તેમની રસવૃત્તિ પોષાય, કંટાળો ન ઉપજે, ખર્ચ ઓછું થાય, તથા વિદ્યાર્થી સિવાયના અન્ય વર્ગને પણ આમાંથી લાભ મળે છતાંદિ બાબતો પર બનતું ધ્યાન રાખી આ સભા તર્કથી રા. મોતીરામ નરહરિસંકર શુક્લ, રા. ચુનીલાલ ભાઈશંકર મહેતા તથા મંત્રીએ આ સંગ્રહ (૬૬૬ મુદતમાં) તૈયાર કર્યો છે. કવીશ્વર દલપતરામનું સંક્ષિપ્ત જીવન પણ આલેખવામાં આવ્યું છે.

ઉપર નિર્દેશ્યા પ્રમાણે મુંબાઈની રાષ્ટ્રીય શાળાએ આ “કવિ-વાણી” ને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે સ્વીકારી છે; અને બીજી શાળાઓ પણ તેવોજ આવકાર આપી ઉછરતી આ સાહિત્ય સભાને ઉત્તેજિત કરશે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ દલપતરામનાં ચુંટેલાં આ કાવ્યો પ્રકાશિત કરવાની અમને રજા આપી સોસાયટીના સંસ્થાપકને માન

આપું છે અને આ ઉગતી સભાને ઉપકૃત કરી છે. આ પુષ્પના પરિ-
મલ પ્રસારના કામમાં આર્થિક સહાય દેનારને અમે નથી વિસરી શકતા.

પાઠકગણ પ્રત્યે સદૈવ અમે એવીજ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આ
કાર્યમાં જે જે ટુટીઓ આપને જણાતી હોય તે તે અમને લખી મોકલવા
કૃપા કરશો. પુનરાવૃત્તિમાં એ દોષો ન રહે એવી જરૂર અમે કાળજી
રાખીશું. સર્વને સંબોધ્યા અને હવે સરસ્વતી સ્તવન

(શાદૂલચિકીડિત.)

ઉમેલાં તુજ દ્વાર માત સહુએ, હેતે કરી વંદીએ,
દેજે દર્શન દિવ્ય માત અમને, પ્રીતે અમે યાચીએ;
સ્ત્રીકાયુ શુભ કામ હોશ થકી તો તારા વિના શું થશે ?
આપી ભુદ્ધિ વિશાળ શુદ્ધ બમણી, ઉદ્ધારજે દાસને.

અસ્તુ.

૪૧, વેસ્ટ, વીલે પારલે,
અદાયતૃતીયા.
તા. ૨૦-૪-૨૭.

}

લિ. સેવક,
ગોકુળભાઈ દાસતરામ ભટ્ટ,
મંત્રી,
શ્રી વીલે પારલે સાહિત્ય સભા.

દલપતરામ.

વઢવાણમાં સંવત ૧૮૭૬ ના મેહા શુદ્ધ આઠમને દિને (સને ૧૮૨૦) કવિ દલપતરામનો જન્મ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ સ્થાંતિમાં થયો હતો. તેમના પિતાશ્રીનું નામ ડાહ્યાલાઈ અને તેમની માતાનું નામ રતનબાઈ હતું. નાનપણથીજ તેમને બહુવાનો શોખ હતો. સંસ્કૃત શ્લોકો ગોખવામાં અને તેનો સમયાનુસાર ઉપયોગ કરવામાં તેઓ કુશળ હતા. પુત્રનાં બહુણુ પારણામાંથી પરખાય એ ન્યાયે તેમના અડોશીપડોશીએ તેમને વિષે ઉંચી આશા રાખી હતી કે જે દલપતરામે આગળ જતાં પુરી કરી બતાવી. ઉખાણુના ઉચ્ચ વાળવામાં તેમનું મગજ સારું કામ કરતું હતું અને તે પણ કવિતામાં. તેમને કવિ શામળભટ્ટ વાંચવો બહુજ ગમતો હશે. કારણ કે એમની કૃતિઓમાં તે પ્રેમયુગના શામળની છાયા છે. તેર ચૌદ વર્ષની વયે તેમણે છંદો, યોગાર્થ તથા દોહરામાં વાર્તા લખવાની શુરૂ કરી હતી.

મૂળીમાં ઉત્સવ પ્રસંગે તેઓ ગયા હતા; ત્યાં સ્વામીનારાયણ પંથના ઉપદેશીએ તેમના પર સચોટ અસર કરી હતી. સામવેદી દલપતરામ સ્વામીનારાયણના અનુયાયી તરીકે વઢવાણ પાછા વળ્યા. મૂળીમાં દેવાનન્દ સ્વામી કવિ તરીકે જીવન ગાળતા હતા. આ શુરૂ પાસેથી આ ચરિત્રનાયકે કવિતાનો અભ્યાસ કર્યો અને શુરૂ કૃપાથી તથા શક્તિ વિકાસથી તેઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવવા લાગ્યા.

કચ્છના વામડ પરમણામાં લોદરાણી ગામમાં કવિનું સાસરું હતું. પોતાનાં પત્નીને તેડવા જતાં રસ્તાનાં ગામડામાં તેમને સારો આવકાર મળતો ત્યાં પોતે સ્વકૃતિ ગાઇ સંભળાવતા અને લોકોનાં હૃદય આનંદિત કરતા. જ્યાં સુધી કોઈ રાજ એની મેજે રાજ થઈ પોતાને (કવિને)

બોલાવે નહિ અને કવિપદ આપે નહિ ત્યાં સુધી કવિ તરીકે બહાર ન પડવું એવો ટેક પુરાણી અને નવીન શૈલીના સાંધનાર દલપતરામે ધાર્યો હતો. એ સમય પણ આવી લાગ્યો. ધ્રાંગધ્રાના રાજા રણુમલસિંહજી કવિની તાત્કાલિક સુંદર કૃતિથી રાજી થયા અને તેમને પાઘડી અને શાલ અર્પી કવિપદ બક્ષ્યું. નસીબ જોર કરે લારે એક સાથે. અમદાવાદમાં સ્વામીનારાયણની ગાદીના આચાર્યશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજીએ આ પહેલાંજ મૂળીમાં તેમને પાઘડી શાલ આપી કવિપદ સોંપ્યું હતું. આમ કવિ ધીમે ધીમે પોતાની રસિક રસના થકી તથા તાત્કાલિક કાવ્ય બનાવવાની અપૂર્વ શક્તિ થકી ખ્યાતિ પામવા લાગ્યા.

અમદાવાદના મદદનીશ ન્યાયાધીશ મી० ફૌજીસને ગુજરાતી કવિતા બહુ પસંદ પડતી તેથી કવિને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યા. કવિએ ઇશ્વરદત્ત શક્તિ વડે આ સાહેબને મોહ પમાડી દીધા. “ફૌજીસ વિલાસ” તથા “વિરહ” આ સાહેબ સાથેની મૈત્રીનું પરિણામ છે. સને ૧૮૮૫ માં કવિને મી. આઇ. ઇ. ની ઉપાધિ સરકાર તરફથી આપવામાં આવી, અને કવીશ્વર કહેવાવા લાગ્યા. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી જે અમદાવાદમાં છે તેના સ્થાપક અને પહેલા મંત્રી એ આપણા કવીશ્વર. આ સંસ્થાને અંતે નીકળતા “બુદ્ધિપ્રકાશ” નામક માસિકના તંત્રી તરીકે પણ તેઓએ ઠેક લગણુ કાર્ય કર્યું. આમ ગુજરાતની સેવા બજાવતા બજાવતા સને ૧૮૯૮ માં સ્વર્ગપથે સંચર્યા. હાલમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા તેમના પુત્ર ન્હાનાલાલ કવિ પિતા જેવું કામ કરી રહ્યા છે.

કવીશ્વર દલપતરામની કવિતા “દલપત કાવ્ય લા. ૧ તથા ૨” માં સંગ્રહાયેલ છે. તેમણે ઇનામી નિબંધો લખવામાં પણ કયાશ રાખી નથી અને ધણીય ઇનામો મેળવ્યા હતાં. અંગ્રેજી બાપા તેઓ બરવા ન હતા. ગુજરાતી બાપા હિપરના તેમના કાણુ વિષે તો શું લખવું? હિંદી બાપા પણ તેમને આવડતી હતી. સરળ તેમજ બાવવાહી, રસાલકારથી બરપૂર એવી તેમની શૈલી આખાલવૃદ્ધને મુગ્ધ કરે છે. બાળકના જે કવિ તે સર્વના કવિ થઈ શકે છે. હાલના જમાનામાં તેમની કવિતા બહુજ

સાદી લાગે છે પણ એમનાં અમુક કાવ્યો તો જોટલી વાર વધુ વાંચીએ તેટલો વિશેષ આનંદ આપજીને મળે છે. જે સમયે લોકોપર અજ્ઞાનનું જોર હતું, ખોટા વહેમો અને નકામા રીતરિવાજનો કેર વર્તાતો હતો તે સમામાં પણ કવીશ્વર સમાજને શિક્ષાદેવા ચૂક્યા ન હતા. આવી રીતે તેઓ એક ખરા સંસારસુધારક તરીકે પણ નામના મેળવી ગયા છે. આવા ચૂસ્ત ગુર્જર ગિરાના ઉપાસકની કદર ગુજરાત નહિ કરે કે ! શુદ્ધ હૃદયની સત્તા સમાજપર કેટલી ગાઢ હોય છે તેનું તાદ્દશ્ય દૃષ્ટાંત એ આપણા દલપતરામ.

ઉપસંહારમાં દલપતરામ વિષે સ્વ. નવસરામ લક્ષ્મીરામ, ગુજરાતના સમર્થ વિવેચક શું કહે છે જોઈએ:-

“ દલપતરામની કવિતા શાંત બુદ્ધિની, વ્યવહારમાં કુશળ, ચતુરાઈભરી અને સભારંજની છે. એ (કવિ) નવે રસમાં પ્રસંગોપાત વિચરે છે, પણ શાંતિ અને વિવેકની સાથે. વ્યવહારની મર્યાદા એજ આ કવિતામાં રસના સંબંધસંબંધની મર્યાદા છે. કોઈ પણ રસની મસ્તિ, એ આ કવિતાને મન ગાંડાઈ છે. સંસારનું શાંત બુદ્ધિથી અવલોકન કરવું અને તેમાંથી વ્યવહારોપયોગી બોધ લેવો, એ દલપત શૈલીને વધારે રૂચિર છે. દલપતરામની સદા ચોટ સભાનાં મનરંજન કરવા ઉપરજ રહેલી હોય છે, અને તેમાં તે બરાબર ફોતેહ પામે છે, કેમકે શ્રોતાના મનમાં ઉતરીને તેને કેમ લાગે છે, તે જોવાની શક્તિ આ કવિતામાં છે.”

વિલે પાર્લે અથવા “ વીરનાં પારણાં ” એ મુંબઈમાં આજે થોડાં વર્ષ થયાં ઉત્તમ પ્રકારની સાહિત્યસેવા બજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. ગૂજરાતના કવિઓ અને લેખકોની જ્યોત્તિઓ ઉજવવાના, તેમની કૃતિઓનો અભ્યાસ કરવા વર્ગ ઉઘાડેલા હોવાના, અનેક પર્વણોએ રસિક રીતે ઉજવી ખતાવવાના પ્રસંગોનું વારંવાર વર્તમાનપત્રો-દ્વારા આપણા બાળકોમાં આવે છે. અને એ સેવાને માટે આપણે જરૂર વિલે પાર્લેનાં ઉત્સાહી જનોના તરફ ઉપકારવૃત્તિ દર્શાવવી જ નોંધએ.

મુંબઈની રાષ્ટ્રીય શાળા ઉઘડી ત્યારે વિલે પાર્લેએ મુંબઈને તેના આચાર્યની અને બીજા પાંચ શિક્ષકોની તથા યથાશક્તિ વિદ્યાર્થીઓની ભેટ કરી અને આ વર્ષ જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ તથા તેમનાં માતાપિતાઓ “ કંઈ નવીન ” અને “ કંઈ ગૂજરાતી ” ની બૂમ મારી રહ્યાં હતાં તથા ધનિક વેપારીઓ અમાસી અમૂક ચોપડી ન ખપે અગર નકામી થઈ જાય એવો ભય ખતાવી રહ્યા હતા તે વખતે પણ બાલકોના મન રાખવા માટે વિલે પાર્લેની સાહિત્ય સભા તૈયાર થઈ. આ સેવા કેમ ખૂલાય ? સેવા તો ઘણા કરે છે પણ “ ટાંકણું ”—ખરી અણીને વખતે જે સેવા થઈ હોય તેનું મૂલ્ય જ થઈ શકતું નથી. વિદ્યાર્થીઓની તરફ છિપતી નહોતી તેને રણવમઝામાં પાણી પાવાની પરબ બાંધી આપવા માટે એ સભાનો ઉપકાર જરૂર માનવો નોંધએ.

કવીશ્વર દલપતરામ, નર્મદાશંકર, શામળ અને આધુનિક કવિઓ તથા તેમના અનુયાયીઓમાંથી ચૂટેલાં પુષ્પ અને કવિશિરોમણી પ્રેમાનન્દના રત્નાગારનાં રત્નો બાલકોને સુમમ્ય કરી એ સભાએ જે સેવા બજાવેલી છે તે સેવાની કદર ગૂજરાતની બીજી સંસ્થાઓ પણ જરૂર બૂઝશે એવી મારી તેમને પ્રાર્થના છે.

૮-૫-૨૨.

ઉછરંજરાય કેશવરાય ઓઝા.

આચાર્ય, રાષ્ટ્રીય શાળા, મુંબઈ.

કવિ-વાંણી

ઈશ્વર સ્તવન.

(શાર્દૂલવિકીરિત)

વંદું શ્રી સુખસિંધુ વિશ્વપતિને હું ભક્તિભાવે ભજ,
જેણે સુંદર શુદ્ધિ બુદ્ધિ યજ્ઞથી સાક્ષાત સૃષ્ટિ સજ;
પાણી પૃથ્વી વનરપતિ સ્ત્રી પુરુષો સંન્યા પશુ પ્રાણીને,
સૌથી બુદ્ધિ વિશેષતા મનુષ્યને આપી કૃપા આણીને.

ભાષા પ્રીતિ.

(ઈંદ્રવિજય)

આવ ગિરા ગુજરાતી તને,
અતિ શૈભિત હું શણગાર સગવડ;
ગ્નણની પાસ વખાણ કરાવું,
ગુણીજનમાં તુજ કીર્તિ ગમવું;
આરત વર્ષ વિષે ખીછ ભારતી,
માનવતી તણ માન તમવું;
દેશ વિષે દલપત કહે,
ભભકો તુજ જો ભલી ભાત ભગવું.

સૂર્યોદય.

(ઉપભતિ)

આવ્યો ફૂદી ત્યાં રવિ દેવ એમ, ફૂદી ઉઠે કેસરી સિંહ જેમ;
તે બિંબમાં બિંબ સમાધ નય, આદર્શ જતાં છબી એક થાય.

ન્યાં પિંબમાં સૂરજ આવી પેઠા, તે જેમ સિંહાસન ભૂપ બેઠા;
દશે દિશામાં ફિરજો ચલાવ્યાં, સંગ્રામમાં લશ્કર થું સિધાવ્યાં.

રંગે દીસે છે રવિ દેવ રાતો, જાણે થયો છે ધરી કાષ તાતો;
અંધેર આ લોકનું ટાળવાને, આવ્યો પ્રતાપી નૃપ પાળવાને.

જનો ઉચારે જયકાર વાણી, કરે પ્રણામો ઉર પ્રેમ આણી;
ગણે ગુરને પ્રભુ તૂલ્ય જેમ, ગણે રવિને નિજ પદ એમ.

મહા રૂપી મૂનમય કાઠીયું છે, દિવેલ જાણે જલ આ ભયું છે;
દિવાસળી લમ સરપી લાગી, જાણે રવિ દિપક જોત જાગી.

મહીયકા દ્વાદશ લક્ષ મોટા, તથાપી દીસે રવિ છેક છોટા;
એ જાણીને એમ વિચાર આવે, મોટાદ મોટા કદી ના જણાવે.

છે મૈલ જાનુ નવ કાટિ દૂર, તથાપી તેનું પ્રસરાય નૂર;
જેને પ્રભુ પૂર્ણ પ્રતાપ આપે, તે રાયનું રાજ્ય વિશેષ વ્યાપે.

પ્રકાશ વેગે અતિ દોડી આવે, મેનાપાત જેમ ચમૂ ચલાવે;
મિનિટમાં મૈલ ધણા કપાય, જે લાખને જાશી હજાર જાય.

વનનો દેખાવ.

(ઉપભતિ)

ગાયો ચરી ગામ જાણી વળે છે, જુદી પડેલી સમૂહે મળે છે;
ધણી નદીઓ મળી એક રાહ, જાણે થયો જાહ્નવીનો પ્રવાહ.

ગાવાળ ગાયો ધણુ ધેરી લાવ્યો, જાણી જાણે સૌજન્યિત લાવ્યો;
જાગીરથે જેમ ધરી ઉમંગ, કૈલાસથી આણી પવિત્ર ગંગ.

ગાયો તણા વેગથી ખૂબ ખેહ, ઉઘી ચઢી ઉડી નજાય નેહ;
ઉચારવા દુઃખ વિચાર લાવી, નાણે ધરત્રી સ્વર્ગે સિધાવી.

ગોવાળીયા વાંસળીઓ બળવે, સુણી બલા સંજન ચિત્ત લાવે;
નાણે ચડ્યો છે ધન એમ નાણી, વઢે મધુરે સ્વર મોર વાણી.

ઉંચે સ્વરે ગોપ દુહા ઉચારે, પરસ્પરે વાદ કરી પ્રચારે;
તે જેમ મલ્લો લડતા અખાડે, પ્રચારતા બે બહુ બૂમ પાડે.

અનતણાં વંદ દીઠાં પછી બે, બધાં ઉચારે મુખ શબ્દ બે બે;
નાણે થશે ભાવિક તે લણે છે, અતે જીવોની ગતિ ઠામ બે છે.

ગોવાળીએ ગંગ ખભે ધરી છે, એ ઉપમા તો કવિ કાંઈ પ્રીછે;
નાણે કપિએ પુછ ઉંચું કીધું, કૂદી જવાને દિલ કાંઈ દીધું.

ગાયો કરે છે પુરમાં પ્રવેશ, છૂટી પડી વેગ કદી વિશેષ;
સહસ્ર ધારો થઈ જેમ ગંગ, કરે જઈ સાગરનો પ્રસંગ.

ખેડુ જનો ખેતરથી વળે છે, ત્યાં આખલા આગળ ઉચ્છળે છે;
તે જેમ સૈનાં સુખ દુઃખ ટાણે, ઉન્મત્ત તો ચિત્ત કથું ન આણે.

ખરા ચઢાવી પગ ચાલનારા, બલા ધર્યાં છે શિર ધાસ ભારા;
કેવા દીસે સંચરતા સહુ તે, નાણે ધર્યાં પર્વત રામદૂતે.

દંતાળી ખાંધે ધરી ખેડુ કાષ, કવિ કરે તર્ક વિતર્ક બેઈ;
ધરા રૂપી સ્ત્રી તણી કાંશકી છે, નાણે કૃષિકારકને જડી છે.

કાંઈ કને દાતરડું દીસે છે, વાંકું વળેલું વળી સ્થામ તે છે;
નાણે ગરૂડે લઈ વ્યાળબાળ, મહીજ રાખ્યું મણી પુણ્યકાળ.

અંદ્રોદય.

(ઉપજાતિ)

હિઓ શશી પૂરવ દિશ એવો, આકાર આદિલ જણાય જેવો;
જાણે મહારાયનું રૂપ ધારી, આવ્યો પ્રજાને ઠગવા રખારી.

પાતાળમાં પત્તગરાય રાજે, તેણે સગલી રવિરાય કાજે;
વાળુની વેળા નજરે નિહાળી, આ મોકલી એક સુવર્ણ થાળી.

શશાંકનું બિંબ ઉડ્યું ચડે છે, દેખાવ કેવો નજરે પડે છે;
જાણે નિરાધાર જતું નિહાળ્યું, આકાશમાં એક બલૂન ચાલ્યું.

શશાંકનું તેજ બધે છવાયું, જાણે હવે રાજ્ય નવું સ્થપાયું;
તારા નિહાળે ન જણાય ઝીણા, જાણે દયાયા નૃપ જોર દિણા.

જે એક આદિત્યથી કામ ચાતું, શશાંક તારાથી નથી કરાતું;
કરે વડું કામ પ્રતાપી એક, ન થાય નિર્મલ્ય જને અનેક.

નકતુ વર્ણન.

(ઔજમ)

(શાદ્દલવિક્રીડિત)

તાતા તાપ થકી તમામ તરથી, પક્ષી બિચારાં પડે;
૪૦૦ વાનરનાં વિશેષ વિખરી, જ્યાં ત્યાં પક્ષી જો ચડે.

અંબુ ઉષ્ણ નદી તળાવ તટમાં, મચ્છો ત્યાં તરફડે;
ભારે બીષમ ઔજમ કાળ કહીએ, નાના પ્રકારે નડે.

વર્ષાદ આવવાનાં ચિન્હો.

(શાકિની)

ઘડા લેને કીડીઓ નીકળી છે, ટાળે ટાળે એકડી થૈ મળી છે,
નળે એ તો લોકને ધૈય દે છે, વૃષ્ટિ થાશે એમ તે સૂચવે છે.

પક્ષી મંડ્યાં ગુંથવા ઘાસમાળા, લોકા નળે વૃષ્ટિના એજ ચાળા;
કાચિંકાને રંગ રાતો જડ્યો છે, કંકૂપત્રી વૃષ્ટિની લારીઓ છે.

કાઠ હામે દેડકાં બૂમ પાડે, લોકાને શું ધૈય એ તો પમાડે;
મીઠકિરા પાત્રમાં ચાય પાણી, લોકે લીધું વૃષ્ટિ થાવાનું નળી.

મેઘરાયની ચઢાઈ.

(ભુજંગી)

જુઓ વાદળાં આમથી તેમ દોડે, મળે કાઠિતો એક ખીખની નોડે;
દીસે નળીએ ફોજનાં જૂથ જાય, રહેયો ગ્રીષ્મની ઉપરે મેઘરાય.

કરે આલમાં વિજળી ચમકારા, ઝબુકે નળી નાશીએ શસ્ત્રીધારા;
થયા આલમાં કાટકાના કડાકા, દીસે નળીએ તોપના તે ધડાકા.

ઉઠી મર્જના મેઘની ત્યાં નિશંકા, દીધા નળીએ નોખતે ધાવ ડંકા;
ધ્વનિનો વળી અર્થ એવો કરે છે, મહા મેઘરાજા મુખે ઉચરે છે.

જઈ ગ્રીષ્મ સાથે કરં યુધ્ધ મોહું, નહિ તો ન રાજા ધરં નામ ખોહું;
લડી ગ્રીષ્મના કાળને હું હતાયુ, ચઢેલા મદે સિંધુને હામ લાવું.

શરદ.

(માલિની)

શરદ ઋતુ સમામાં સ્વચ્છ આકાશ દીસે,
 હરપણુ શુભ માંજ્યું જેમ ઓપે અતિશે;
 ચળક ચળક થાતું ચંદ્રનું બિંબ ચાર,
 અમળ કમળ ઓપે નીરમાં જેમ સાર.

ચળક ચળક થાતું ચંદ્રનું બિંબ જેવું,
 સરસ વદન શોભે રાત્રી રાણીનું જેવું;
 વળી મગન વિષે આ સ્વચ્છ તારા ઘણા છે,
 રજની તરણીના શું હાર હીરા તણા છે.

શશી સનમુખ લાળે ચાહી ચાહી ચકોરી,
 જનમથીજ બાંધી પ્રેમની જેમ દોરી;
 પ્રભુ પદ પર પ્રેમી એ રીતે પ્રેમ આણે,
 અવર સકળ મિથ્યા જીવમાં એમ જાણે.

કુમુદિનિ રજનીમાં ચંદ્ર દેખી ખાલે છે,
 દિવસપતિ નિહાળી દુઃખ પામી લળે છે;
 મૂરખ મનુષ્ય ઢોંગીને સદા સ્નેહી જાણે,
 પરમ પુનિતને તો દેખીને દુઃખ આણે.

કુમુદ કમળ સાથે જન્મીને ઉચ્છરે છે,
 પશુ સશી રવિ સાથે સ્નેહ જુદા કરે છે;
 જનમ જનનિ એકે તોય જુદા સ્વભાવ,
 વિબુધ જન વિભોક્ષા હજારી એ બનાવ.

અધિક વિમળ એવે આજ આકાશમાં,
 નભ મહરરાશી મધ્ય ભાગે પ્રસન્ના;
 લઘુ લઘુ બહુ તારાકેરી તે છે પ્રભાત,
 વિમલિ સરવ નેતાં દુર્બિને તે જણાય.

દિવાળી.

(ઉપભતિ)

જુઓ બની આતશકેરી આજ, નેઈ હૃદમાં જન થાય રાજ;
 નેતાં દીસે પાંચડી ખેલ ખાસો, એવાજ છે આ જગનો તમાશો.
 ફાટીથી દારૂ સળગી ઉઠે છે, નલે ઉગ્યું કાંચન ઝાડ એ છે;
 સાખા દીસે પત્ર ફૂલો ખરે છે, નેવાં થકી માત્ર ખુશી કરે છે.
 તે ફુલ ને જે ફુલ બાગ કેરાં, છે એક નામ ગુણુ તો જુદેરાં;
 એવીજ રીતે જગમાં પ્રમાણે, જનો જનોમાં પણ ફેર નણે.
 આકાશમાં ઉંચી ચઢે હવાઈ, તારા ખરે તે નિરખો નવાઈ;
 નલે લલું આણુ તહાં ચઢાવ્યું, તારા નભેથી જઈ પાડી ડાવ્યું.
 પ્રભા જુઓ પૂર્ણ બપોરીઆની, ભાસે લક્ષ્મી તે પણ છે કથાની;
 જે એવી રીતેજ બપોર થાત, તો સૂર્યની પૂજત ફાણુ વાત.
 ફટાકીઆ તો બહુ કામ ફૂટે, નલે કહેલાં પર ધાણી ફૂટે;
 અનેક આકાર બીજા કર્યા છે, ખજુરીને ચાદર ફાળકા છે.
 વહી પુજી સાકર પાન વેંચે, નામાં નવાં ખૂબ ખુશીથી ખેંચે;
 દેવાલયોમાં અમઢૂટ થાય, જનો વિષે હર્ષ ધણી જણાય.

શિશિર.

(ઉપજાતિ)

રૂડાં જુઓ આ ચણિ ખોર રાતાં,
તે આડને શીશં નથી સમાતાં;
કેવી દીસે જંગલ ખોરડીઓ,
ઓઢી ઉભી ચુંદડી ભીલડીઓ.

વસંત.

(ઉપજાતિ)

રૂડાં જુઓ આ ઋતુ રાજ આવ્યો, મુકામ તેણે વનમાં જમાવ્યો;
તરવરોએ શણગાર કીધો, જાણે વસંતે શિરપાવ દીધો.

જુનાં જુનાં પત્ર ગયાં ખરીને, શોભે તર પત્ર નવાં ધરીને;
જાણે નવાં વસ્ત્ર ધયાં ઉજાળી, સમીપમાં લગ્નસરા નિહાળી.

આંખે જુઓ ખોર અપાર આવ્યો, જાણે ખજાનો ભરી મ્હોર લાવ્યો;
જો કાકિલા ગાન રૂડું કરે છે, વસંતના શું જશ ઉચ્ચરે છે.

ખોલે મીઠું કાકિલ એક જ્યારે, વાદે બીજા એથી મીઠું ઉચારે;
વિવાદ જાણે કવિઓ કરે છે, વખાણ લેવા સ્પર્ધા કરે છે.

ચોપાનીયાં પુસ્તક જો પ્રકાશે, લલિત તેથી નૃપરાજ્ય ભાસે;
તથા તર શોભિત પુષ્પ ભારે, તો કેમ આંખા નહિ પુષ્પ તારે ?

સુંસોભિતો થા હરિને પ્રતાપે, પ્રભુ તને ઉત્તમ પુષ્પ આપે;
સ્તુતિ કરી માગ પ્રભુ સમીપે, સુપુષ્પથી સુંદર દેહ દિપે.

(૧) જે રાજના રાજ્યમાં ચોપાનીયાં કે પુસ્તક પ્રગટ થતાં નથી તેને હૃદયને
આંખા પ્રતિ અન્યોક્તિ કહી છે.

વિધાતાને ઠપકો.

અરે ન કાંઈમાં ફુલ કેમ આંખે, કર્યા વળી કંટક શા ગુલાખે ?
સુલોચનાને શિરે અંધ સ્વામી, ખરે વિધાતા તુજ કૃત્ય ખામી.

ધર્મ શાસ્ત્રોમાં સમાનતા.

(ઈંદ્રવિજય)

વેદ પુરાણ કુરાન કુડાં ન, કુડાં ન કુડાં પદ્ય ગદ્ય અપારાં;
જ્ઞાયક જોકને વંચન લાયક, બુદ્ધિ પ્રદાયક વાયક સારાં;
તે સમજે સમજું જન જે, સમજુજ વિના સમજે ન બિચારાં;
વાદ વિવાદ અનેક દીસે પણ, એકજ ધર્મ તણાં કહેનારાં.

પોતે પોતાનું કામ કરી લેવા વિષે.

(દોહરા)

અંતરમાં ઇશ્વર ધરાં. પ્રેમે કરી પ્રણામ;
શુભ ભાસે તે સર્વદા, કર તું તારું કામ.
કોઈ વખાણે વિશ્વમાં, કોઈ કરે બદનામ;
તેની તો ચિંતા તજી, કર તું તારું કામ.
પ્રથમ વિચાર તપાસી જો, પોતે તું પરિણામ;
શુભ ફળદાયક સંભવિત, કર તું તારું કામ.
બહુ ધન ખર્ચી બાંધીયે, ધરણી ઉપર ધામ;
કોઈ ઉચું નીચું કહે, કર તું તારું કામ.
ભલા કુવાને પણ ભંભો, ગણે ન સઘળું ગામ;
કહે કો પહોળો સાંકડો, કર તું તારું કામ.

સર્જન તણી સલાહ લઈ, ઠીક કરી મન દામ;
 બાસે જે તુજને બહુ, કર તું તારું કામ.
 પ્રારંભ્યું પુરૂં કરી, વળતી લે વિશ્રામ;
 વચમાં વાત ન સાંભળીશ, કર તું તારું કામ,
 આગસ તજી અહોનિશા, હાથડે રાખી હામ;
 સર્વેનું શુભ ચાહીને, કર તું તારું કામ,
 જે માટીના માનવી, તે શું દેશે દામ;
 મુશ્વરની આશા ધરી, કર તું તારું કામ.

સમુદ્રના દોષ.

(વસંતતિલકા)

લે છે નદી નદતણું વળી લે બાળનું,
 વર્ષાદનું જગ લઈ જીવને ભર્યાનું;
 પીવા તૃપિત જનને પળીએ ન દેવું,
 સિંધુ સિંખ્યો કૃપણ ભૂપનું કામ એવું.
 પાસે પડ્યા કઠણ પથ્થર જે પ્રધાન,
 ખાનાર ખૂબ મગરો પાણી છે નિદાન;
 ખોરાક કાજ સરપો જઈ જ્યાં વિરામે,
 ત્યાં પડિતો જઈ પીવા જગ કેમ પામે!
 આવે ઘણુંક જગ તે લઈ સંધરે છે,
 ખાઈ કરી વધુ વધુ ભરતી ભરે છે;
 જાણે નિશાની કરવા નવી છાપ મારી,
 કૈ ના શકે જન કદી સરકારી ધારી.

પાણી ઘણુંક મચ્છ ને મગરો પીએ છે,
પૃથ્વી નિવાસીજ નિરાશી સદા રહે છે;
જાણે સ્વદેશી જનનેજ હમેશા દેવું,
ધારે સમુદ્ર નરપાળ બીજાનું લેવું.

રે રે મૃગો નિધિતણું બહુ નીર જોઈ,
આશા ધરી નવ જશે નિધિ પાસ કોઈ;
એતો બધુંય જળ સંધરી રાખવાનું,
પામે ન કોઈ તરશે પળીએ પીવાનું.

સિંધુ થકી સરસ માલ મીઠાઈ આવે,
કોઈ સમે ઉદધિ તો રિપુ ફેંજ લાવે;
તે જેમ સર્વ જનને સુખ મૂળ રાય,
કોઈ સમે નૃપતિથીજ પ્રગ્ન લુટાય.

સંતોષ.

(જીજ્ઞા)

બધા દોષને રોષ સંતોષ બાળે, તથા સુખ દે દેહનાં દુઃખ ટાળે;
નકી તાપ તૃષ્ણા તણો તે નહારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.

જડી જાણુ સંતોષની ખાણુ જેને, ત્રિલોકાતણું તો મળ્યું રાજ તેને;
ખરે ખાત લાગે બીજે સ્વાદ ખારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.

દીધો દામ દાટી લીધો લાભ શાનો, મળ્યા લાખ તો રાખ જેવાજ માનો;
જુઠો લોભ ઠાલો ઠગે છે ઠગારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.

થટે દેહ તૃષ્ણા મટે કેમ મોટી, ઘસે લાય ઇચ્છા ખસે કેમ ખોટી;
કદી કાળ કયાંહી ન આવે કિનારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.

જનાવાદિ ગાંઠે નહિ હોય જેને, રહે છે રૂપા મોરની આશ એને;
 થશે લોભ લાંબો જડે જો હજારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 મહા લોભ લાગે મજે દેશ મોટો, ખરું જાણુ તૃષ્ણા તણો ખેલ ખોટો;
 બહુ જો જડે તો રડે છે બિચારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 લલા ભૂપ પડે ગરીબી ગણે છે, તજે સર્વ તે એક બીજાતણે છે;
 વસી વિશ્વમાં વાત તે તો વિચારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 ધણે લાભ તૃષ્ણા ધટેલી ન લાગે, જડે ધી ધણું તો ધણી આગ જાગે;
 અરે એમ માની ઉદાસી ઉતારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 રજો ને ખખે ખૂબ ઉદોગ રાખી, સજ્જે સુખ સંતોષનો સ્વાદ ચાખી;
 કદી દીનતા તો ન આપે ઉચારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 દુઃખી હોય પોતા થકા કોઈ પ્રાણી, જુઓ એ થકા આપ શ્રીમંત જાણી;
 પ્રભુનો પુરો પાક ધીરથી ધારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 હતો એક જોડા વિના રાંક જેવો, વિના પાય તેણે દોઢા એક તેવો;
 કહ્યું આ થકા તો લલો જન્મ મારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 જઈ વિક્રમે પાંડવો દેશ જોયો, પૂછી રિદ્ધિને રાંક થે ખૂબ રોયો;
 ન પામ્યો પ્રભુ હું પુરાં રાજદારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 રહે લોભ તો રાંક થેને રડે છે, નકા ડાકણી એક તૃષ્ણા નડે છે;
 ઠરે તાપ સંતોષને નીર ઠારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 વસે જો થઈ શુદ્ધ સંતોષ વાળો, મટે માનવી ઇંદ્રનો ઓશિયાળો;
 નહિ કોઈની તે તમા રાખનારો, સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો.
 લલે માનવીને લલી આશ લાગે, દિલે દુઃખની જો પુરી લાલ્ય લાગે;
 પટે પાઠ આતો પછી શાંતિ પામે, રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે.

બાગનું વર્ણન.

(ત્રીટક)

બહુ શોભિત બાગ અથાગ બન્યો, ગિરિના પતિનો ગિરિરાજ ગદ્યાં;
ગુલબાસ ગુલાબ દિલે ગમતા, લટકી અહિવહ્ની લવિંગ લતા.

તર કેતકી કેસું કદંબતણું, વળી ચંપક ચંદન વૃક્ષ ધણું;
ગણી કોણ શકે સધળાં ગણતાં, ભણી ભારતી ચાકી રહે ભણતાં.

ફળી છે કદળી વળી જામફળો, ગુલુકારી સિતાફળ સ્વાદ ગળ્યો;
અતિ ખેર અખોડ અને અરણી, હરડે હિતકારી પિઝાહરણી.

અજશ્વિત અનામત અંબ તર, જન રંજન જ્યાં બહુ જંબ તર;
તજનાં તર એળચી દ્રાખતણા, મનમોહન મંડપમાં ન મણા.

જુકી જુડ તહાં રહી ઝાડી ધણી, ચતુરાધી બેઠક બેશ ચણી;
તકની તરકારી તમામ તહિં, વડ પીપળ પીંપર પાર નહિ.

ખિલી આંબલી બાવળ બોરડીઓ, થીર થૈ ઠરી કાચકી થોરડીયો;
ખજૂરી ખરસાણીજ ખીજડીઓ, લખી લિંબુડી ને વળી લિંબડીયો.

અરકુશી અનુપમ આવળ છે, શુભ શીશમ સાગ સતાવળ છે;
નવપલ્લવ થોક અથોક નકી, લખતાં નહિ લેખણુ લેખી શકી.

વળી વાડી વિષે શુભ વાયુ વહો, ગુણુ શીતળ મંદ સુગંધ મહે;
ભમરા રસ ભોગી અનેક ભમે, ગુણુવંતતણા સૂણી શોર ગમે.

ચકલાં ચિત્ત ચોર ચંકાર ધણું, સ્વર શુદ્ધ મનોહર મોર તણું;
શુક કોકિલ ચાતક સારસડાં, વિચરે નવ રંગ વિહંગ વડાં.

બડી કુડ સરોવર વાવ કુવા, જુગતિથી કરેલ પ્રકાર જુવા;
જળ નિર્મળ જ્યાં જમુના જળથી, નહિ નિત્ય પ્રવાહ ઘટે નળથી.

ભલી ભાત દીસે જળ હોજ ભર્યા, કળદાર બલા જળયંત્ર કર્યા;
 નરનારી જુવે નજરે નિરખી, હઠ લે ચિત્ત ચોટી રહે હરખી.
 દિપતું વળી દેવળ દેવતાણું, ચતુરે નવરંજ ઉત્તંજ અપ્યું;
 કરી કારીગરી દક્ષપત્ત કહે, રઘુનાથ રહી ધડી જોઇ રહે.

સ્વદેશ ઉપર મમતા રાખવા વિષે.

“ઓધવજ સદેશ કહેજો સ્યામને—એ રામ.

સ્વદેશની મમતા મનથી નવ મૂકીએ,
 સોએ સો કદી સંકટ આવે શીખજો;
 ચૂરા થઇ પડીએ પણ ચિત નવ મૂકીએ,
 સ્વદેશનું શુભ ચિંતવીએ દિનનિશજો. સ્વદેશની.

જન જાતિનો દેહ ધર્યાં જે દેશમાં,
 તે ભૂમિને ગણીએ માતા તૂલ્યજો;
 હેડે ધરીએ હેત વિશેષ હમેશમાં,
 ઉત્તમ ગણીએ અંતરમાંહિ અમૂલ્યજો. સ્વદેશની.

સદેવ કરીએ જાતન સ્વદેશ સુધારવા,
 કામ પડે તો કરીએ તન કુરબાનજો;
 વળી શ્રમ કરીએ ત્યાં ઉદ્યાગ વધારવા,
 સ્વદેશ તરતો કરવા ધરીએ તાનજો. સ્વદેશની.

સ્વદેશના રાજનું સાડું ધમ્મીએ,
 પવિત્ર તે તો પ્રજાતણું છે ધર્મજો;
 પુરાણ શાસ્ત્રો પાનાં પેખી પ્રીછીએ,
 રાજદ્રોહ કરે તે કુત્સિત કર્મજો. સ્વદેશની.

દેશ તજ પરદેશ વિષે રમવા જવું,
પણ ખુલુ ધરવો સ્વદેશ ઉપર પ્રેમજો;
સ્વસ્થાનકથી દિલે ઉદાસી નવ થવું,
નિજ જનિતાથી હેત ન તજીએ જેમજો. સ્વદેશની.

મરણ પથારી પર તો સૌ પ્રાણી મરે,
કહીએ તેની કાયા ગર્હ નકામજો;
જે કાયા કુર્યાન સ્વદેશ લીધે કરે,
નવ જીવ તેનાં રથાં છે નિશ્ચય નામજો. સ્વદેશની.

કહેવત એક પ્રસિદ્ધપણે કહેવાય છે,
જનનિ જણજો દરિજન દાતા શરજો;
નહિ તો વંચા વિશ્વ વિષે વખણાય છે,
અર્થ ગુમાવીશ નહિ તું તનનું વરજો. સ્વદેશની.

સંપ વધે સૌજન ને જેમ સ્વદેશમાં,
એવા એવા કરીએ અધિક ઉપાયજો;
કળ ન પામે કોઈ કુસંપ કલેશમાં,
સંપી જપીને સૌ સુખિયાં થાયજો. સ્વદેશની.

પોતાના ટંટા પોતેજ પતાવજો;
સમજી હો તો જશે ન કદી સરકારજો;
પંચજનો પાસે પંચાત કરાવજો,
અચીત નહિ તો થાશે ખૂબ ખુવારજો. સ્વદેશની.

સ્વદેશમાં જો કોઈ કુસંપ કરાવશે,
નિશ્ચય જણા પાપી તેનું નામજો;
અનેક જનને અતિ સંકટ ઉપજાવશે,
દુર્જન તેને કહે છે દલપતરામજો. સ્વદેશની.

સ્વદેશાભિમાન વિષે.

(ઉપેદ્રવજી)

મળી રહે ખગ એક માળે, કરે સંહુ સંપંજ કષ્ટ ટા .
 તમે બધા તેમજ પક્ષ તાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 કહું કથા શી મધમાખી કેરી, ધરો બનાવે મળીને ધણેરી;
 વિચારીને વાત તમે વખાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 વનેગરો જે વનમાં વસે છે, હળીમળી શત્રુ સમા ધસે છે;
 સ્વજાતિમાં સંપ રહે રચાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 કુસંપથી કષ્ટ કરોડ માથે, જીઓ દીસે જપ સુસંપ સાથે.
 ખરેખરો છે ખપનો ઉખાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 કુસંપથી પાંડવ કારવોએ, લડી પડી લાભ લીધો ન કાંચે;
 ઘણોજ ટોટો ધરમાં ઘસાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 સુસંપથી સર્વ સમૃદ્ધિ પામે, કુસંપથી વૈભવ વિત્ત પામે;
 કરી પરીક્ષા પળમાં પીછાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 સ્વદેશનું સર્વ પ્રકાર સારું, તમે કરો તે ગણીને તમારું;
 જરૂર એમાં જનધર્મ જાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 મયે કદી સંકટ એક માથે, સજો તમે હિંમત તેહ સાથે;
 વટાઈ જતું કદી તે વટાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 મળી રહ્યા હોત સ્વદેશી રાજા, કહો કદી કેમ મુકાત માગા;
 પછી કરે શું મુગલો પહાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 જીઓ લીધી દિલ્લી ભલી સજેરી, સુખે રહ્યા સાહેબદાન ગોરી;
 કુસંપથી શત્રુ નહિ કઢાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.
 પિપીલિકા સંપ કદી કરે છે, મહા અહિનો પણ પ્રાણુ લે છે;
 ભલે અહિ હોય બળે ભરાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.

કરો બને તેમ ઉપાય કોટિ, તજો અરિસ્થા ઉરમાંથી ખોટી;
કુસંપથી અર્થ નથી સધાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.

કહી કથા આ નિજ દેશ કામે, દિલે વિચારી દલપત્તરામે;
પ્રિયેચ્છુ પુરાં વચનો પ્રમાણો, અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.

દોહરો.

સ્વદેહ તેમ સ્વદેશની, લે નહિ જે સંભાળ;
ચોંટે તેને ચાંદલે, ગાંડા ફેરી ગાળ.

ગરબી.

દેશી મિત્રો દુઃખ સરવ ટાંગો રે આપણા દેશનું;
કાંઈ કાળ કરો રાજ નવલ આવ્યું છે હુત્તર નરેશનું. ટેક.

દોલત ગદ્દ પરદેશી હાથે, તે મોટી ભૂલ તમેા માથે,
તમે સંપ ન રાખ્યો કોઈ સાથે—દેશી મિત્રો.

આ વખત જીવો તમે વિચારી, નિરધન થઈ બેઠાં નરનારી,
કંઈ ધૂળ મળ્યા ધંધાધારી—દેશી મિત્રો.

તમે દિવસે સુવું દૂર ધરો, ભલે વિદ્યાના ભંડાર ભરો,
હવે જગૃત થઈ કંઈ જીકિત કરો—દેશી મિત્રો.

તમે સગા કુટુંબમાં સંપી ફરો, વળી દેવાદાર થતાંજ કરો,
તમે નિત્ય ઘટાડો નાતવરો—દેશી મિત્રો.

ધન મળતાં તુરત ગરવા છાંડો, તમે મોટાં કારજ નવ માંડો,
ગુણ સમજો મદ મેલો ગાંડો—દેશી મિત્રો.

સુધરાઈનો સ્વાદ સદા ચાખો, મન ઉઘમમાં અહોનિશ રાખો,
શિદ ભાગ્ય લખ્યું થાશે ભાખો—દેશી મિત્રો.

અદાલત અરજ અળસાવો, લુચ્ચાએને લાંચ ન સોંપાવો,
દો ચુકવી ધરમેળે દાવો—દેશી મિત્રો.

વળી હૈયામાં હિંમત આણો, જન સઘળાને સરખા જાણો,
શિદ તૂચ્છ મતિથી મત તાણો—દેશી મિત્રો.

પરદેશી હુજર પ્રગટ હરો, સંચા ને યંત્રો સિદ્ધ કરો,
દલપતની વિનતિ દિલ ધરો—દેશી મિત્રો.

દેખાદેખી.

(દોહરા)

દેખાદેખી જે કરે, વણુ સમજ્યો જે અર્થ;
વગર ભણ્યો લીટા લખે, એમાં ન મળે અર્થ.

ધંધરદત્તક ગુણ વિના, દેખાદેખી ન થાય;
સોનું તરે ન જળ પરે, કાષ્ઠ્યદીન તરાય.

જેનું કારજ જે કરે, ખીજો કરે બગાડ;
તાળું ઉધાડી નવ શકે, કડકા કરે કુદાડ.

વિદ્યા મહિમા.

(શાદ્દંત્રવિદ્ધિત).

વિદ્યા વેલડીને વિચાર જળથી, સિંચી સદત કાળમાં,
શાખા પાન સમાન જ્ઞાન પ્રસર્યું, આમ્રશ પાતાળમાં;
પ્રુલ્યાં પ્રુલ કળાકુશલ્ય ફળ તો, ફાલ્યાં ભલી ભાતનાં,
અમિના રથ આગબોટ બલૂનો, યંત્રો જુદી જ્વતનાં.

(મનહર).

આહાર મેળવવા ઉપાય કામ કરવાને,
 શત્રુ સામે પોતાના શરીરને ઉઘારવા;
 કાઈ પ્રાણીને તો પરમેશ્વરે આપ્યાં છે શીંગ,
 કાઈને તો દાંત દીધા જોરથી વિદારવા;
 કાઈને પ્રભુએ આપ્યું પુંછડે પરમ બળ,
 કાઈને તો નખ આપ્યા મહા બળે મારવા;
 કહે દલપતરામ જગકરતારે આપી,
 માણસને વિદ્યા સર્વ કારણ સુધારવા.
 કાચળી કથન કહે કાગળને હિંમતથી,
 કિંમત વિચારી તારી દીસે બે બદામની;
 હું તો સુખે વસું કદી ખસું ન હવેલી મેલી,
 તું કરે ગુલામ જૈ ગુલામી બધા ગામની;
 કાગળ કહે છે મારી પ્યારી તું વિચારી બોલ,
 કંથની કમાઈથી કલોલ કરે કામની;
 કાગળ જો આગળ નજર રાખતો ન હોય,
 હોય તું તો એવી જેવી કાચળી હજામની.

નિબંધ લખવાની રીત.

(મનહર)

શેત્રું બને છે ને તેથી બનાવાનું કારણ શું,
 કારણ બતાવો અંગે અંગના આકારનું;
 આવે શા શા ઉપયોગે એ વિના શી અડચણો,
 હોય તે બતાવો બીજું જે જે એની હારનું;

જંગલીથી સુધરેલા જનોમાં જેવું જણાય,
વદો એવું વર્ણન તે એના અનુસારનું;
કહે દલપતરામ ક્યાં ક્યાં છે લખેલું નામ,
જો લખો લખાણ લખો એટલા વિચારનું.

દેશાટન.

(હોહરા)

વિદેશમાં વિચર્યા વિના, પેટ ન પૂર્ણ ભરાય;
પશુઓ પણ પરભાતથી, જંગલ ચરવા જાય.
ઘેર રહે લક્ષ્મી ધણી, હોશે કેમ હમેશ;
રાજા રાજ્ય વધારવા, વિચરે દૂર વિદેશ.
વિદ્યા સદ્ગુણ વિનય ને, હોય ચપળતા હામ;
ડરે ન પરદેશે જતાં, દેખે તે નર દામ.
વિદેશમાં વિચર્યા વિના, મળે ન મોટું માન;
સમુદ્રમાં વખણાત શું, સીપતાણું સંતાન.
સુખે વિદેશે સંચરો, કરો ભલેરાં કામ;
પ્રેમ ધરી વિધિ પાળતાં, નિર્મળ કરવું નામ.
જો ધનની ઇચ્છા ધરો, તો ખરું માની ખચીત;
મહા સમુદ્ર મથન કરો, એજ અનાદિ રીત.
પ્રયાણ કરી પરદેશમાં, પરવરી લાંખો પંથ;
કોટિ કળા કૌશલ્યના, ગુણીજન લાવે અંથ.

મોટા માણસ વિષે.

(દોહરા)

છોટાને લાંછન ચડે, મોટાને ન લગાર;
પાંચ પતિ પણ દુપદી, સતી શિરોમણિ સાર.
મોટા ગાહે તે કરે, ન ગણે જગ ઉપહાસ;
વર્ષા જગ પાલન કરે, કદી કરે જગ નાશ.
મોટા શિર મોટા તણો, દયાવવાનો દસ્ત;
પીધો સિંધુ અંગસ્ત પણ સૂર્ય તેજમાં અસ્ત.
ઉમદે ઉમદા જન મળી, પામે શોભા પ્રેમ;
શોભે સોખતમાં વસી, હીરા મોતી હેમ.
સુખ દુઃખ સર્વ પ્રજ્ઞતાણું, મોટાને ન જણાય;
કરીએ ગ્રીણી આંખ તો, દૂર ચીજ દેખાય.

શૂરવીર કોણ ?

(કુંડળિયા)

મન ઉપર પીડા પડે, ચડે શત્રુ ચોપાસ;
શૂરવીર હિંમત સજે, તજે મરણનો ત્રાસ;
તજે મરણનો ત્રાસ, વાસના તજે વપુની;
મરે ધરી મરદામી, રગડવા ફાળ રિપુની;
દાખે દલપતરામ, ધન્ય તે મરદ ધરાપર;
તનને સમજે તૂચ, પડે જ્યાં પીડ પ્રજ્ઞપર.
પ્રજ્ઞ અર્થ લડતાં પડે, પળમાં જેના પ્રાણ;
ધન્ય પિતા માતા અને, જન્મ્યો ધન્ય સુભણ;

જન્મ્યો ધન્ય સુભલ્યુ, વિશ્વજન વિવિધ વખાણે;
રીઝે જગતનો રાય, ઠરે નિર્ભય ઠેકાણે;
દાખે દલપતરામ, પરમ સુખ પ્રભુ પમાણે;
જો જગમાં જન કોઈ, પ્રભુ અરથે તન પાડે.

પ્રભુ ઉપર પીડા પડે, જુઓ મરદ થઈ જોડ;
મરણ થઈ મનમાં ડરે, તૂચ્છ બુદ્ધિનો તેડ;
તૂચ્છ બુદ્ધિનો તેડ, મરદ નહિ માદા જાણો;
નહિ મોદાપર મૂછ, પુંછડું એજ પ્રમાણો;

દાખે દલપતરામ, પુરુષ ધડીઓ પશુ ધડતાં;
ઘરમાં પેસે ધુડ, પ્રભુપર પીડા પડતાં.

શૂરા જન સંગ્રામમાં, ચડે હરખ ભર ચિત્ત;
રાજ સાજ સુખ સાહેબી, તે ઉપર નહિ પ્રીત;

તે ઉપર નહિ પ્રીત, મરદ ચાલે ઘર મેલી;
તનુજ તનુજ તજે, તજે પ્યારી પરણેલી;
દાખે દલપતરામ, પ્રમાણિક કહીએ પુરા;
માયા મમતા તજી, ચડે સંગ્રામે શૂરા.

લડો લડાઈ લક્ષ દંધ, દુરગુણ શત્રુ સાથ;
કામ કોઈ મદ લોભ રિપુ, હરાવી કરી લો હાથ;
હરાવી કરી લો હાથ, કળ્પ બહુ તે કરનારા;
બીજા શત્રુ બાપડા, વગર મારે મરનારા;
દાખે દલપતરામ, ચતુર નર કરો ચડાઈ;
કામ કોઈ રિપુસાથ, લક્ષ દંધ લડો લડાઈ.

મરદો સંકટ સહન કરી, કરો લોક હિત કામ;
આજ ભોગવો આપદા, પશુ જશ છે પરિણામ;

પણુ જશ છે પરિણામ, પ્રભુ અતિ પ્રસન્ન થાશે;
ઉત્તમ આ જગ માંહિ, લેખ ઇતિહાસ લખાશે;
દાખે દલપતરામ, ધરાપર મસ્તક ધરદો;
કરો લોકહિત કામ, સહન કરી સંકટ મરદો.

હિંમત.

(મનહર)

હિંમત જો હોય તો હરેક કામ કરી શકે,
હિંમતથી વાઘ વડા હાથીને વિદારે છે;
હિંમતથી નારી પણ હથિયાર હાથ ગ્રહી,
મહાવન માંહિ મોટા મરદને મારે છે;

હિંમતથી ભૂત પ્રેતતણો ભય ભાગી ગય,
હિંમતથી મણિધર હાથ માંહિ ધારે છે;
હિંમત જો હોય માંહિ હોય દલપત કહે,
ઝુડતાને બાંહે ગ્રહી તરે અને તારે છે.

લાંચ.

(દોહરા)

ભણેલ જ્યાં નહિ ભૂપતિ, ત્યાં અંધેર જળાય;
રાજા પ્રધાન સૌ કરે, લાંચ લઇને ન્યાય.

કથન ધણાં કહી કહી કરે, ટીકાકાર પોકાર;
તોય લોક જે લાંચિયા, લાંચ ન તજે લગાર.

(ભુજ ગી.)

અરે લાંચિયા ચાંચિયા ચોર જોવા, અધર્મી થયા આધળા કેમ એવા;
કહો કાનમાં કેમ કીડા ખરે છે, ટીકાકાર પોકાર કેવો કરે છે.

પડે ગડગડે તોપના જેમ ગોળા, બહુ ઉછળે નીતિના બોલ બહોળા;
ધરી કાનમાં ધ્યાનમાં ક્યાં ધરે છે, ટીકાકાર પોકાર કેવો કરે છે.

ભલે ખૂબ નાણું ખજાનો જમાવે, અહિંથી જતાં સાથ અહીં ન આવે;
અરે આહિ મેલી જવું આખરે છે, ટીકાકાર પોકાર કેવો કરે છે.

વડાં ઝેરનાં ખીજ જો કાઈ વાવે, નહિ દ્રાખ કે દાડમી ઉગી આવે;
છતે ઝેરના છોડવા ઉગરે છે, ટીકાકાર પોકાર કેવો કરે છે.

જુઓ ન્યાયની કોરટો કે કચેરી, જુઓ દેવડી રાજના કાજ કેરી;
ધણા ફાંશિયા લાંચિયા ત્યાં ફરે છે, ટીકાકાર પોકાર કેવો કરે છે.

ઠગારા ધણા માનવી હામ હામે, દીકા દુનિયા મધ્ય દલપત્તરામે;
અરે અર્થ એથી કશો શું સરે છે, ટીકાકાર પોકાર કેવો કરે છે.

દોહરા.

લાંચે લોકો લુટવા, હક તજ ખાવું હરામ;

લાયક જન લાયક નહિ, કોળી બીક્રનું કામ.

દુઃખ

(દોહરા.)

સુખદુઃખ સરજ્યાં ઇશ્વરે, દયા ધરીને એમ;

કડવાં મીઠાં એસડો, પાય જનેતા જેમ.

દુઃખ દેવું પણ દેવનું, દયા ભરેલું કામ;
મહા દયાથી રોગીને, દે છે વૈદ્ય કામ.

પ્રભુ કરે તે પ્રીતથી, સહેતું ગણીને સાર;
પ્રભુ સમ કો સારો નથી, દીન દયાળુ ઉદાર.

કરકસાર.

(દોહરા.)

સમજી ખરચ કરે સદા, જેમ કમાય કમાઉ;
કૃપણપણું જે કરે કદા, અતિ નહિ થાય ઉડાઉ.

ખર્ચે ધન સૌ જન ખરા, વળી પણ જીવો વિવેક;
અર્થે ખર્ચે એક જન, અનર્થે ખર્ચે એક.

ભાઈ.

(દોહરા.)

ભાઈ કદાપી ભાઈથી, આપ રહે અલુભીલ;
તોપણ તેનું ભાઈને, દુઃખે દાઝશે દિલ.

(જીજ્ઞા.)

દુઃખે દાઝશે ભાઈનું દિલ જેવું, કદી અન્યનું દિલ દાઝે ન એવું;
સદા કાળ તે સાથ સાચી સગાઈ, ભલે હોય ભૂડો ભલો તોય ભાઈ.
બીએ ભાઈતો ભાઈને લાજ આવે, નહિ લાજતો લોકની લાજ લાભે;
દયા લાવશે દિલમાં તે દુખાઈ, ભલે હોય ભૂડો ભલો તોય ભાઈ.

કદી તે લડી બેલ યુરા કહેશે, કદાપી ખીજાને કહેવા ન દેશે,
કરે વીરને દેખીને વેરવાઈ, ભલે હોય ભૂડો ભલો તોય ભાઈ.

શીળી હોય છાયા કટુ લિંબડા છે, બૂંડો તોય ભાઈ ખીજી તે ભૂળ છે;
 જુદાઈ ન જાણો દીસે જો જુદાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.
 મળે જો ઘણા માનવી અન્ય મિત્ર, ભલે હોય પ્રેમી પૂરા ને પવિત્ર;
 નહિ ભાઈની તૂલ્યતા તો ગણાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.
 સગાઈ જુની તોય સોના સમાની, નવી પ્રીત તે પિતળે જ્યોત જાણી
 સદાકાળ તે તો નહિ સુખદાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.
 થશે ભાઈને ઘેર જો રિદ્ધિ સારી, વળી ભાઈએ આખર તો વધારી;
 ફતે આપણી ખોલશું તે ધુલાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.
 લડ્યા તોય લોકો કહે એક લોહી, સભા મધ્ય જાતાં રહે જોડ સોહી;
 વિના જોડ સર્વત્ર લાગે લુખાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.
 જુઓ આંખની કાનની જોડજેવી, જુઓ હાથની પાવની જોડ તેવી;
 તથા ભાઈની જોડ શોભે સદાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.
 પૂરું કામ જામે નહિ જોડ ટાળી, કહો એક હાથે પડે કેમ નાળી;
 નથી રે કશી કાંઈ એમાં નવાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.
 પ્રીતથીજ માગે કરીને પ્રણામ, રમાનાથની પાસ દલપતરામ,
 રહે વીરની જોડ જુકતે જણાઈ, ભલે હોય બૂંડો ભલો તોય ભાઈ.

(દોહરો.)

ભાઈ ભલો બૂંડો ભલો, તોપણ તેની તૂલ્ય;
 જોડ જડે નહિ જગતમાં, મહા ખરચતાં મૂલ્ય.

ગોવિંદની ગતિ ન્યારી.

(દશી)

ગમ ન પડે નરને, ગોવિંદની ગતિ ન્યારી;
 સકળ કળા ઈશ્વરની એમાં, શું સમજે સંસારીરે. ગમ-ટેક

ઉજળો દિન દેખી જન જાણે, ન્યાલ થયો આ ટાણે;
 કાલ દિવસ કેવો દેખાશે, એ તો ઈશ્વર જાણેરે. ગમ.

પુત્ર જન્મ પામ્યાથી પ્રાણી, જીવમાં હરખે જોઈ;
 પલક વાર પછી શું નિપજશે, કળી શકે નહિ કોઈ. ગમ.

રૂડી રસોડા તૈયાર કરીને, ભોજન પીરસ્યા ભાણે;
 ભાગ્ય વિના ભોજન કરવાની, આશા ફેકટ આણેરે. ગમ.

ચુનાખંધ હવેલી ચણાવે, જોવા લાયક જેવી;
 વાસ્તુ દિન વૈકુંઠે સિધાવે, ઈશ્વરકૃત ગતિ એવીરે. ગમ.

મોટા મોટા મનસુખા કરી, મોટા પગરણ માંડે;
 જાણે નહિ જે જમનાકિંકર, કાલ પકડશે કાંડેરે. ગમ.

ખારા રણના ખૂખ ઝાંઝવા, ભાળી નહિ ભરમાવું;
 દુનિયાના સુખ એવાં દેખી, ફેકટ શું કુલાવુંરે. ગમ.

સંસારિક સુખ સ્વપ્ના જેવાં, નહિ ભરસો ઝાઝો;
 સુખ પામી મગર થવું નહિ, દુઃખ દેખી નવ દાઝોરે. ગમ.

મુઠીમાં જે હવા ભરી તે, વહી જતાં શી વાર;
 અવશ્ય જાણો એહ તરેહનો, સધળો છે સંસારરે. ગમ.

પળમાં છાંયો પળમાં તડકો, જગમાં જેમ જણાય;
 રાજ પળમાં રાંક બને છે, રાંક બને છે રાયરે. ગમ.

એક ઘડી આનંદ વધે અને, એક ઘડીમાં શોક;
 એકની સ્થિરતા નથી અતે, ફળ તેનાં છે ફેફરે. ગમ.
 કરી શકીએ તે ઉપાય કરવા, અતે સધળું સહેવું;
 ઇશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણે, જેમ રાખે તેમ રહેવુંરે. ગમ.
 સુખને છેડે દુઃખ દેખાશે, સુખ છે ;દુઃખને છેડે;
 દિવસ પછી રજની દેખાશે, દિન છે રજની કડેરે. ગમ.

ઘરખાર

(સવૈયા)

જાઓ ગમે ત્યાં, ગમે તેવું, પણ ઘર જેવું નહિ કંઈ જગ મહાંયઃ
 ન્યાં ને ત્યાં એનું એ, એકજ ઘરતો મધુરી જીવન છાંય !
 ઘરની ગમ્મત, ઉજળે દિલ, ભોગવાય, ત્યાં સુખશાંતિ જવાયઃ
 પ્રભુ ! દેવદરખાર સમાં. ઘરખાર અમર અમ રહો સદાય !
 ઘરને સ્મરણે, ઘરને દર્શન. રોમ રોમ કંઈ રસ જલકાયઃ
 ઘરનાં ગોરાં દૂધ પીવાતાં, સવાઈ ગરવાં થઈ રહેવાય !
 ઘરમાં માતા પિતા ને ભાંડુ, પત્ની બાળકાં મિત્ર અનન્યઃ
 ઉજળતા દિલભાવલરી એ, ચેતનમૂર્તિ પ્રભુની રમ્ય !
 ઘરમાં પ્રિય જનનાં શરણાં જે, પૂરાં સાધે તે જગવંદ્યઃ
 લલિત હૃદયના સિદ્ધ જનો, સંસાર સુહાવે સદૈવ ધન્ય !

જન્મ—લલિત

બાલકોનું બલ.

(સારંગ રાગ—ત્રિતાલ.)

પ્રભુ ! હો અમ જીવન-જયકાર !
 અમે બાલક બલના અવતાર;
 શરીર-બળથી, સ્વસ્થ, સુરક્ષિત,
 અનેકના અવલમ્બ,
 ગૃહ ગૃહના દિક્પાલ, દીપિયે,
 સ્વદેશના જયસ્તમ્ભ !
 બુદ્ધિબળથી, જગત-કુંજનો-
 ગમ્ભવિયે ઉત્કર્ષઃ
 સમાન-હિત આદેશ ગુંજિયે-
 સુચરિતને આદર્શ !
 આત્મ-બળથી, ઉલ્લાસ મૂર્તિઓ
 અદ્રશ્ય તેમ અખોલ,
 અમે વિશ્વ-ચેતનો વિચારિયે
 કરિયે પ્રભુ ! કલ્લોલ !
 વાણી-બળથી, કિલકિલિયે કોકિલ-
 વસંતના પુલ-ખોલ;
 ઝીલવિયે નવરંગ રસાયન,
 ઝલવિયે મહલોલ !
 પ્રેમ-બળથી પરિચર્યા ધરિયે,
 પૂરિયે પ્રાણ પ્રકુલ,
 મનુષ્યની દિવ્યતા ખિલવિયે,
 રહે લલિત દિલ ફૂલ !

જન્મ-લલિત.

હિંદુસ્તાનની વખણાતી ચીજો.

(દોહરો)

દેશાટન કરી દેખશો, ભલી જાણુસ બહુ ભાત;
પંથ પધારી પ્રથમ તો, જઈ જોજો ગુજરાત,

(હરિગીત)

રળીયામણી ગુજરાત જોવા જોગ જેવી જાણુજો,
ધરી યાદ અમદાવાદથી, એકાદ વસ્તુ આણુજો;
અતલસ અને મુલદાર મશરૂ માલ બેશ મંગાવજો,
વળી ધર દીસે વરસાદ પેલા આપ બહેલા આવજો.

પછી પંથ પેથાપુર ભણી, જત્રાણુ જન જે જાય છે,
ત્યાં બાધણીની સાડીઓ બંદુક બહુ વખણાય છે;
તે દેશથી સંદેશડો જન કોઈ સાથ કહાવજો, વળી૦

વિસલનગર વિશ્રામ કરજો, પાત્ર ત્યાં પિતળતણાં,
વખણાય હળદર હેમ જેવી, ઘાટ ચીર ખુલે ધણાં;
પછી પાટણે જઈને પટોળાં, રંગદાર રખાવજો, વળી૦

સમશેર તો શીરોહીની, પ્રતિમા ભલી કુંગરપરી,
આવતાં જજો યાત્રસુખે, ત્યાં છરા લોઢી છરી;
વળી કપડવંજ કાચ સાથુ રહી સમીપ રચાવજો, વળી૦

કાઠીઆવાડી કાંખી ઝાલાવાડી રૂડાં ઝુમણાં,
બંભાતની ભલી સૂત્રફેણી, જમણુ તો સુરત તણાં;
બહુ પાપડી ને સાડી બરણી લક્ષ દબને લાવજો, વળી૦

નાશકતણાં જળપાત્ર નિર્મળ પાન પુને સાંપડે;
શુરાનપુરી સેલા સરસ પણુ પેઠની પાઘડી ચડે;
શુભ સાલ તો કાશ્મીરની, એ તો જરૂર અણાવજો, વળી૦

કાશી તણા લોટા પિતાંબર, અરીણુ ઢાયળ માળવી,
 પણુ ધોતીજોડા નાગપુરી, જઈ લાવજો જોઈ જાળવી,
 બહુ ખાંડ બંગાળે બને પણુ લઈ હિસાબ પતાવજો, વળી૦
 ધોળેરી રૂ ધોળું લતું ઘઉં તો લલા છે લાલમાં,
 ગજદંત સિંહલદ્વિપ, મુખ્ય છે મેનની છે હાલમાં;
 નાણા તણી ટંકશાલ જોઈ સભા વિષે સિધાવજો,
 વળી ધર દીસે વરસોદ પેલા આપ ગહેલા આવજો.

(દોહરા).

મથુરામાં પેંડા મળે, જુઓ ચિત્ર જયપુર;
 ધોડા તો કચ્છી ધણા, પ્રેમ પમાડે ઉર.
 જામનગરનું જઈ જુઓ, કંકુ સારે કામ;
 વાગડમાં મઠ બાજરી, દીડી દલપતરામ.

અમારો દેશ.

(દિવ્ય)

અમે ભરતભૂમિના પુત્રો, અમ માત પુરાણ પવિત્ર,
 રે જેના સુંદર સૂત્રો, ઝલકાવે ઉચ્ચ ચરિત્ર;
 અમ અંતરને ઉદ્દેશી, કરશું હોકાર હમેશ,
 અમે દેશી, દેશી, દેશી ! ઓ દિવ્ય અમારો દેશ !

અંધાર વિષે અથડાતાં, કે કરતાં ભવ્ય પ્રકાશ,
 પડતાં રડતાં રગડાતાં, કે કરતાં હાસ્ય વિલાસ;
 પળ પળ અમ ઉરનિધિએ શી, હા ઉછળે ઉર્મિ અશેષ !
 અમે દેશી, દેશી, દેશી ! ઓ ક્લિપ્ત અમારો દેશ !

ક્યાં હશે હિમાલય જેવો ? ક્યાં પુણ્ય પવિત્રજ મંગ ?
 ક્યાં મળે અલૌકિક એવા, સહુ દેશ તણા બહુ રંગ !
 ક્યાં મુનિ ઇશ્વરજન જેસી, કરતા પ્રભુપંથ ઉજ્જેશ ?
 અમે દેશી, દેશી, દેશી ! ઓ દિવ્ય અમારો દેશ !
 ક્યાં રામ યુધિષ્ઠિર ધુમ્પા ? ક્યાં ગન્યા અર્જુન ભીમ ?
 ક્યાં રજપુત વીર ઝઝુમ્પા ! બળ દાખવવા અસીમ !
 રે ભૂલીએ તે શી રીતે, અમ અંતરથી લવલેશ ?
 અમે દેશી, દેશી, દેશી ! ઓ દિવ્ય અમારો દેશ !
 નથી રે જીવવું પર આશે; છે પારકી આશ નિરાશ,
 નથી કર ધરવો કા પાસે સ્વાશ્રયનો છે ઉલ્લાસ;
 કંઈ પુણ્ય પ્રભાજ પ્રવેશી, અહિં દે અમને ઉપદેશ.
 અમે દેશી, દેશી, દેશી ! ઓ દિવ્ય અમારો દેશ !
 ધમ ધમ ધરણી ધુજવીશું, અમ દેશ તણાં કરી ગાન,
 જય જય જયનાદ કરીશું, દઈશું મોંઘા અમ પ્રાણ;
 એ ભક્તિ વસી ઉર, તે શી દેજે શક્તિ પરમેશ,
 અમે દેશી, દેશી, દેશી ! ઓ દિવ્ય અમારો દેશ !
 અરદેશર કરામજી બખરદાર.

(૫૬)

ભક્તિ શીશતણું સાદું રે, આગળ વસમી છે વાદું. ટેક.

એક દિવસ તો આવી બની, રાજા મૂશ્વજને માથે;
 કાશીમાં જઈને કરવત મૂકાવ્યું, હરિજનને હાથે રે. ભક્તિ
 સ્ત્રવને કાળે ત્રણે વેચાયાં, રોહિદાસ ને રાણી;
 ઋષિને વાસ્તે રાજા વેચાણો, ભરવાને પાણી રે. ભક્તિ
 પેરો પટાળાં પ્રેમનાં રે તમે, શસ્ત્રવીર મઠિયાણો,
 ભોળે ભગત કહે ગુરૂ પરતાપે, અમરાપર માલો રે. ભક્તિ

સવાલ.

૧જો મધ્યે ગંગા વસે, જટા ધરાવે શીશ;
 નેત્ર ત્રણુ તે કાઢો મુને, નહિ ઉમિયાપતિ ધશ.
 રલરે કાગ પણુ મૃગ નહિ, નહિ સસલો કે શ્વાન;
 મોં ઉંચું પણુ મોર નહિ, સમજુ ચતુર સુગણુ.
 ઉપીળો પણુ પોપટ નહિ, કાળો પણુ નહિ કાગ;
 પાંખા પણુ પાંખી નહિ, ડસે પણુ નહિ નાગ.
 રક્ષીશ મોટું પણુ ગજ નહિ, ઝાઝું રહે જલમાંય;
 પુંછ મોટું છે તે હતું, વાંદર નહિ કહેવાય.
 પચંચુ પણુ ચકવા નહિ, માંજરી મુખ શ્યામ;
 એ જીભો નહિ નાગણી, નરપત કહો તે નામ.

જય સ્વદેશ ! જય સ્વરાજ્ય !

જય સ્વદેશ ! જય સ્વરાજ્ય !

જયપ્રભુ ! પ્રજાસમાજ !

ઉજ્જવલ પરમાત્મરાજ્ય !

સર્વ હિતલયુ સામ્રાજ્ય !

સ્વેચ્છાનું સ્વસ્થ રાજ્ય !

જય સ્વદેશ ! જય સ્વરાજ્ય !

જયપ્રભુ ! પ્રજાસમાજ !

અંતરે એકજ અવાજ !

એકદેશ એક સાધ્ય !

જન્મદેશ જીવિત તાજ !

જય સ્વદેશ ! જય સ્વરાજ્ય !
જયપ્રભુ ! પ્રજા સમાજ !

દેશ-દાઝ, દેશ-કાજ !
દેશબંધુતાની લાજ !
પ્રેરો પ્રભુ દેશ આજ !

જય સ્વદેશ ! જય સ્વરાજ્ય !
જયપ્રભુ ! પ્રજાસમાજ !

જન્મ-લલિત

યત્ન રત્ન.

(લાવણી)

યત્ન વિનાનાં પ્રાણીને જડ પદાર્થ વચ્ચે જુજ જ ભેદ;
બન્ને ખાલી જીવન ખોયે, જન્મ થકી સંસારે કેદ.
કેદી જીવડો સદા પરાધીન; નહિ એને મન સુખ કે ખેદ,
આત્મજ્ઞાન એવાને કયાંથી? વ્યર્થ શાસ્ત્ર મહાસારત વેદ.
યત્ન સૃષ્ટિનો મૂળજ હેતુ, અચુક ચેતનનો આધાર;
યત્ન રત્ન જીવનનું વીરા! યત્ન વિના સૂનો સંસાર.
યત્ન થકી ઉદ્ધાર આત્મનો, યત્ન ઉદય આયુષ્ય ફેરા;
યત્ન વિના, હો મનુષ્ય પ્રાણિયા! આ લવમાં ફેકટ ફેરા.
જ્ઞાન તણું એ પ્રધાન સાધન; મોક્ષમાર્ગનો છે છોડો;
યત્ન તણી શી કહું બલિહારી? દૈવ ઉપર ધાલે વેરો.
યત્ન દૂત અદ્ભુત દાતાનો, વીરજનોનો વિમળ વિહાર;
યત્ન રત્ન જીવનનું, વીરા! યત્ન વિના સૂનો સંસાર.
ભાગ્ય દેવી પણ પ્રસન્ન, સર્વદે યત્નદેવ નરવર ઉપર;
જયમ વશ થાતાં વાર લગાડે, ત્યમ, વીરા! તું ધીરજ ધર.
અંતે જો તે નજર ચૂકાવી ચાલી જય ખીજને ધર;
નહિ એ તારી ભાગ્યદેવી પણ અભાગણી કંઈ માન ખબર!
છતાં ન હઠતો પાછળ, યોદ્ધા! બંધ કરી પરિશ્રમનાં દાર;
યત્ન રત્ન જીવનનું વીરા! યત્ન વિના સૂનો સંસાર.

સ્વ. બહેરામજી મહેરવાનજી મલખારી.

વાણુન.

(ચોપાઈ)

શીઆળે શીતળ વા બહાય, પાન ખરે ઘઉં પેદા થાય,
પાકે ગોળ કપાસ કઠોળ, તેલ ધરે ચાવે તંબોળ.
ધરે શરીરે ડગલી શાલ, ફાટે સરવતણું પગ ગાલ;
ઘટે દિવસ ઘણી મોટી રાત, તનમાં જોર મળે લલીલાત.
ઉનાળે ઉંડાં જળ જાય, નદી સરોવર જળ સુકાય;
પામે વનસ્પતિ સૌ પાન, કેસુડાં રૂડાં ગુણુવાન.
સારા હોજ પ્રવારા બાગ, પ્યારા ચંદન પંખા લાગ;
બોલે કાયલ મીઠા બોલ, તાપ પટે તે તો વણુતોલ.
ચોમાસું તો ખાસું ખૂબ, દીસે દુનિયા કુબાકુબ.
મોર ઉચારે રાગ મલાર, ખેતર વાવે ખેતીકાર.
ચંપા ચંપેલી જુઈ જાય, ફૂલ ગુલાબ ભલાં ફુલાય;
છત્રી ચોમાસે સુખમાટ, ચાખડીઓ હીચોળા ખાટ.

લોજન વિષે.

(નગસ્વરૂપિણી છંદ)
રૂપાળી પોળી પોળીઓ,
ઘણા ઘીમાં ઝંબોળીઓ;
ઘી ખાંડ દુધ પાકમાં,
સવાદ ખૂદ શાકમાં.
ચઢાવી રાઈ રાઈ તે
નથી કશી નવાઈ તે;
વળી ચણા વધારીઆ,
મરી મીઠે સુધારીઆ.
અથાણું એક એકથી,
વખાણીએ વિવેકથી:

વડાં વડી સુવાળીઓ.
રચી પુરી રસાળીઓ.
જમો જલેખી લાડવા,
પીઓ કઠી પચાવવા;
લલાંજ ભાત દાળ છે,
રસોઈ તો રસાળ છે.

ઘડીકે આનંદ.

(છાંપા)

નાથ કરકનો કોણ ? સાર દહીનું શું કહીએ ?
પોથી બાળકતણી, નામ તેનું શું લખએ ?
ઘઉંનું શું નિત ઘેર, કરે ભોજન કરનારી ?
ચતુર પુરુષ એ ચાર, ઉત્તર મન લહો વિચારી;
જો સમજી શકે તો માન દઈ, આપું બેસવા ઓટલી;
નહિ સમજી શકે તો કહું તને, જમ ઘી ચોપડી રોટલી.
શ્રીકૃષ્ણમાં શું હોય ? દગો કરતાં શું હારે ?
અધિક ગામડામાંહ, લહે કોણ પદવી ભારે ?
મટે નહિ તે કોણ ? પરમ દુઃખ સૌથી શું છે ?
ઢાટિ આઘ ને અંત, તહાં જો નામ રહ્યું છે;
વાચ્યા અવિચળ એ દેવ છે, રાખી રહેમ નજર રહે;
દન દનપર આદિવર્ણપર, મધ્યવર્ણ કવિજન કહે.

મૈત્રી.

(છાંપા)

પંડિત મિત્રો મળે વઢે, મુખ મધુરી વાણી,
પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગાજળ પાણી;
પછી માન સન્માન, આપી કુશળતા પૂછે,
કહે પછી કરજોડી, આગમન કારણ શું છે?

કરી જ્ઞાન વાત ચિત શાંત થઈ, સ્નેહ સંહત જુદા પડે;
મન મગ્ન રહે મિત્રાઈમાં, પંડિતની પ્રાંતિવડે.

વિચારીને બોલવા વિષે.

(ઉચેંદ્રવળ)

સુવાક્યથી 'સ્નેહ સદૈવ વાધે, કુવાક્યથી કલેશ હમેશ લાધે;
અરે કશે એક વિવેક આણી, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.
સુવાક્યથી વિશ્વ અધુ' વખાણે, કુવાક્યથી કીર્તિ જનો ન જાણે;
પડે ચદે જીભ વડેજ પ્રાણી, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.
પ્રગ્ન જીઓ પોપટ ઘેર પાળે સુખે સુધ ધૂડ શંક ન માળે;
ઉચારનું કારણ એજ જાણી, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.
ભલી જીભે ભાઈ ભલાઈ તોલે, જુરી જીભે લોક જુરાઈ ખાલે;
ગરીબ કે રાજકુમાર રાણી, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.
સુવાક્યથી દુધ દહીં ઘી દેશે, અમૂલ્યનું મૂલ લગાર લેશે;
કુવાક્યથી પાય પળી ન પાણી, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.
મુખેથી રે માનવી વેણ મૂક્યું, ફરીથી તો તે ન અગાય થુક્યું;
વિમાસશે એવી હશેજ હાની, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.
છરાતણે છેદ ઉપાય સુઝે, કુવાક્યનો કાપ કદી ને રૂઝે;
ન કાયની કાઠી મટેજ કાણી, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.
ભલો જુરો તોપ તણો ભડાકો, હવા વિષે હોય જતો હડાકો;
કહો તમે કેમ શકાય તાણી, વિચારીને ચાર ઉચાર વાણી.

(દોહરા)

વિચારીને વાણી વદો, કદી ન વણસે કામ;
ભાર તોલ તો જનભલા, રાખે દલપતરામ.

કહેવતો.*

અક્કલને ઓથમીર, મંગાવી લાજી તો લઈ આવ્યો
કાથમીર.

અળણી વાતમાં માયું ન મારવું.

અળણ્યે રસ્તે જવું નહિ, અળણ્યું ફળ ખાવું નહિ.

જે રીતે આવે તે રીતે જાય.

ઠોઠ નિશાળિયાને વતરણું ઘણું.

અણુધાયું આગળ થાય અને વિચાયું વાઝે જાય.

અતિ લોભ તે પાપનું મૂળ.

અતિશય લાડથી છોકરું બગડે.

અન્ન તેવા ઓડકાર.

મદે મુઝા છે મોટા.

અલ્પજ્ઞાન અતિ હાણુ.

જંગલમાં મંગલ કરે.

કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.

ઉતાવળા સો બાવરા, ધીરા છે ગંભીર.

ઉંટનાં અઢારે વાંકા.

પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા. એક મરણીઓ સોને ભારે પડે.

ઉંદર પિલાડીનો મેળ. ઝાઝી ફીડીઓ સાપને તાણે.

કડી લેતાં પાટણ ગયું. (આંણુ લેતા જાણુ ગયું)

કાકા મટીને ભત્રીજા થવું. કાણુ કહે છે રાંપીનો ધા.

* શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનના ઉપયોગ માટેની ગુજરાતી કવિતા જ્ઞેયા
પદો અન્નને પણ આ પ્રકરણ ઉમેરવાનું મન થયું છે.

કવિ-વાણી.

ભાગ ૧ લો.

અનુક્રમણિકા.

પાનું	વિષય	ક્યાંથી.
૯	દેશ્વર સ્તવન	દલપત-કાવ્ય ભાગ ૧.
૯	ભાષા પ્રીતિ	” ”
૯	સૂર્યોદય	” ”
૧૦	વનનો દેખાવ	” ”
૧૧	ચંદ્રોદય	” ”
૧૨	ઋતુ વર્ણન (ગીઝમ)	” ”
૧૩	” વર્ષાદ આવવાનાં ચિન્હો	” ”
૧૩	” મેઘરાયની ચઢાઈ	” ”
૧૪	” (શરદ)	” ”
૧૫	” (દિવાળી)	” ”
૧૬	” (શિશિર)	” ”
૧૬	” (વસંત)	” ”
૧૭	સમાનતા	” ”
૧૭	પોતે પોતાનું કરી લેવા વિષે	” ”
૧૮	સમુદ્રના દોષ	” ”
૧૯	સંતોષ	” ”
૨૧	બાગનું વર્ણન	” ”
૨૨	સ્વદેશની મમતા	” ”

પાત્રું	વિષય	ક્રયાંથી
૨૪	સ્વદેશાભિમાન	દલપત કાવ્ય ભાગ ૨.
૨૫	ગરબી	„ „
૨૬	દેખાદેખી	„ „
૨૬	વિદ્યા મહિમા	„ „
૨૭	નિબંધ લેખન	„ „
૨૮	દેશાટન	„ „
૨૯	મોટા માણસ	„ „
૨૯	શૂરવીર કોણુ	„ „
૩૧	હિંમત	„ „
૩૧	લાંચ	„ „
૩૨	દુઃખ	„ „
૩૩	કરકસર	„ „
૩૩	ભાઈ	„ „
૩૫	ગોવિંદની ગતિ ન્યારી	„ „
૩૬	ધરખાર	જન-મ—લલિત
૩૭	બાલકોનું બલ	„ „
૩૮	હિંદુસ્તાનની ઝીજો	(દ. કા. ૨)
૩૯	અમારો દેશ	ખબરદાર
૪૦	પદ	ભોળો ભગત
૪૧	સવાલ	શામળ ભટ્ટ
૪૧	જયસ્વદેશ જયસ્વરાજ્ય	જન-મ—લલિત
૪૨	યતન રતન	મલબારી
૪૩	વર્ણન	(દ. કા. ૨)
૪૩	ભોજન	„ „
૪૪	ધડીક આનંદ	„ „
૪૪	મૈત્રી	„ „
૪૫	વિચારોને બોલવા વિષે	„ „

ૐ

શ્રી વીલે પારલે સાહિત્ય સભા.

ઉદ્દેશો.

સાહિત્ય સેવા.

કેળવણીનો પ્રચાર.

વફતવશકિતની ખીલવણી.

ઐક્યની વૃદ્ધિ.

ગરીબને સહાય.

ભ્રાતૃભાવની અભિવૃદ્ધિ.

સભાના સુરબીઓ:—

રા. રા. જી. કે. તારાચંદ બેરીસ્ટર.

ડૉ. એમ. બી. વેલંકર.

સભાના જીવન પર્યાંતના સન્માનિત સભ્યો.

કવિશ્રી જન્મશંકર મહાશંકર ભુય (લલિત).

રા. રા. મોતીરામ નરહરિશંકર શુક્લ.

મંગાવો.

રૂ. આ.

રસ ઝરણાં—પુષ્પ ૧ જી.

(મુ'આખતી મ્યુનીસીપલ નિશાળ માટે ધર્મામી પુસ્તક
નરીકે મંજુર થયેલ.)

૦—૬

વિદ્યાર્થી માટે

૦—૪

દલપત કાવ્ય વાનગી (પુષ્પ ૨ જી)

(થાડીક નકલો)

૦—૨

કવિ-વાણી ભા. ૧. (પુષ્પ ૩ જી)

૦—૩

વિદ્યાર્થી માટે

૦—૨

સભાના સભ્ય માટે

૦—૨.

